

Covid 19 Pandemisi Sırası ve Sonrası Dijital Gözetim ve Toplumsal Kontrol Sorunsalı Üzerine Eleştirel Bir İnceleme

Eşitti, Şakir¹

¹Doç. Dr. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi (Turkey)

<http://orcid.org/0000-0001-9270-5363>,

e-mail: sakir.esitti@comu.edu.tr

Öz

Yeni iletişim teknolojileri COVID-19 pandemisiyle mücadelede önemli bir yer tutmaktadır. Bununla beraber, pandemi nedeniyle yeni iletişim teknolojileri aracılığıyla gerçekleştirilen gözetim uygulamaları, bireysel özgürlükler ve mahremiyet bağlamında önemli kaygıları da ortaya çıkarmaktadır. COVID-19 pandemisi sırasında özellikle akıllı telefon uygulamaları üzerinden elde edilen konum bilgileri, sosyal medyanın kullanımı, uygulamalar aracılığıyla yapılan filyasyon uygulamaları, hasta ve potansiyel hasta hareketlerinin takibi, temaslı takibi, veri ağlarındaki verilerin analizleri ve dronların kullanımı gibi işlemler, gözetime tarihte hiç olmadığı kadar büyük imkânlar sağlamıştır. Böyle bir atmosferde bireyler, hayatta kalabilmek adına gözetimin gönüllü katılımcısı olmakta, bununla birlikte bireylerin iletişim özgürlükleri ve kişisel mahremiyetleri olumsuz yönde etkilenmektedir. Gözetim yalnızca bireylerin iletişim özgürlüklerini değil, aynı zamanda demokrasiyi ve ifade özgürlüklerini de önemli ölçüde olumsuz yönde etkilemektedir. Buna rağmen, dünya genelinde kamu otoriteleri gözetimin sağlık yönetimi açısından faydalarına odaklanmakta, COVID-19 pandemisi sırasında gözetim uygulamalarının uzun vadede yaratabileceği sorunları görmezden gelmektedir. Çalışma bu durumu bir sorunsal olarak değerlendirmekte, COVID-19 pandemisiyle mücadelede uygulanan gözetim işlemlerinin pandemi sonrasında kalıcı hale gelmesinin, bireysel özgürlükleri olumsuz etkileyebileceğine, gözetimin sıradanlaşmasına ve bireylerin gözetimi içselleştirmesine neden olabileceğine dikkat çekmektedir. Bu doğrultuda çalışmada COVID-19 pandemisi sırasında artan gözetim uygulamalarının kişisel mahremiyetlere, iletişim ve ifade özgürlüğüne yönelik taşıdığı potansiyel tehditler Michel Foucault'nun Panoptikon kavramsallaştırması ve toplumsal denetim olgusu bağlamında eleştirel bir bakış açısıyla irdelenmiştir. Çalışmada, dünya genelinde COVID-19 pandemisi sırasında kullanılan veri toplama ve gözetim uygulamalarının birey ve toplumlar açısından olası sonuçları ele alınmış, pandemiyle mücadelede devletlerin kullandıkları gözetleme yöntemleri tespit edilmiş, bu yöntemlerin pandemi sonrasında devamının mahremiyet ve demokrasi açısından sonuçları sorgulanarak gözetimle ilgili farkındalık çalışmalarının önemine değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Covid-19, Panoptikon, Toplumsal Kontrol, Gözetim ve Covid-19, Pandemi, Elektronik Panoptikon

A Critical Investigation on The Issue of Digital Surveillance and Social Control During and After Covid 19 Pandemia

Abstract

New communication technologies play an important role in combating the COVID-19 pandemic. In addition, surveillance practices implemented through new communication technologies due to the pandemic also raise important concerns in the context of individual freedoms and privacy. During the COVID-19 pandemic, operations such as location information obtained through smart phone applications, the use of social media, contact tracing applications through smart phones, tracking of a patient or a potential patient's movements, contact

tracking, data analysis in data networks and use of drones, have provided greater opportunities for surveillance than ever before in the history. In such an atmosphere, individuals become voluntary participants of surveillance in order to survive, while their freedom of communication and personal privacy are negatively affected. Surveillance affects not only individuals' privacy and freedom of communication, but also it negatively effects democracy and freedom of expression. Despite this, public authorities around the world focus on the health management benefits of surveillance, ignoring the long-term problems that surveillance practices can create during the COVID-19 pandemic. The study evaluates this situation as a problematic and draws attention to the fact that the permanent surveillance procedures applied in the fight against the COVID-19 pandemic may negatively affect individual freedoms, cause surveillance to become ordinary and individuals to internalize surveillance. Accordingly, the potential threats of surveillance practices that increased during the COVID-19 pandemic to personal privacy, communication and freedom of expression were examined with a critical perspective in the context of Michel Foucault's conceptualization of Panopticon and the phenomenon of social control. In the study, the possible consequences of data collection and surveillance practices used throughout the world during the COVID-19 pandemic for individuals and societies were discussed, the surveillance methods used by states in combating the pandemic were determined, the consequences of the continuation of these methods in terms of privacy and democracy after the pandemic were questioned and the importance of awareness studies on surveillance was emphasized.

Keywords: Covid-19, Panopticon, Social Control, Surveillance and Covid - 19, Electronic Panopticon

Giriş

Gözetim, sistematik olarak izleme ve bilgi toplama anlamına gelmekte olup, birçok düşünür tarafından tarih boyunca iktidarların bireyler ve toplumlar üzerinde uygulamayı hedefledikleri toplumsal kontrol araçlarından biri olarak görülmüştür. İnsanlık tarihi kadar eski bir toplumsal kontrol yöntemi olmasına rağmen, enformasyon çağı olarak nitelenen içinde bulunduğumuz dönemde gözetim uygulamaları, tarihte hiç olmadığı kadar artmıştır. Yeni iletişim teknolojilerinin etkisiyle gözetim zaman ve mekân sınırlarını aşmış, panoptikonun duvarları sınırsız bir şekilde genişlemiştir. İletişim teknolojileri alanında son yıllarda yaşanan gelişmeler bir yandan kurumların ve bireylerin bilgi edinmesini, etkileşimli iletişim kurmasını sağlarken; diğer yandan gözetime tarihte hiç olmadığı kadar büyük imkânlar sağlamıştır.

Günümüzde gözetim modern toplumların günlük bir rutini haline dönüşmüştür. 2020 yılında ortaya çıkan COVID-19 pandemisi gözetim uygulamalarının hem sıklığını arttırmış hem de gözetimin normalleşmesine sebebiyet vermiştir. Gözetim ile sağlık yönetimi arasında, her iki faaliyetin doğası gereği, yakın bir ilişki bulunmaktadır. Özellikle halk sağlığı açısından gözetim uygulamaları önemli bir kontrol mekanizması konumundadır. Hasta ve hastalıklarla ilgili istatistikî bilgiler, hasta takibi ve tedavi başarı oranları gibi uygulamalarda gözetim sıklıkla uygulanmaktadır. Bununla beraber gözetimin sağlık nedeniyle tarih boyunca en sık yaşandığı dönem, yeni iletişim teknolojilerinin de etkisiyle, COVID-19 pandemisinin yaşandığı, içinde bulunduğumuz dönemdir.

COVID-19 pandemisi sırasında özellikle akıllı telefon uygulamaları üzerinden elde edilen konum bilgileri, sosyal medyanın kullanımı, aplikasyonlar aracılığıyla yapılan fiyasyon uygulamaları, hasta ve potansiyel hasta hareketlerinin takibi, temaslı takibi, veri ağlarındaki verilerin analizleri ve dronların kullanımı gibi işlemler, gözetime tarihte hiç olmadığı kadar büyük imkânlar sağlamıştır. Bireyler ise hayatta kalabilmek, sağlıklarını ve sevdiklerini koruyabilmek adına yapılan gözetim uygulamalarına direnmemekte, hatta gözetimin gönüllü katılımcısı olmaktadır. Buna rağmen, pandemi ile mücadelede kullanılan gözetim uygulamaları, halk sağlığına hizmet edebileceği gibi, bireylerin bireysel ve toplumsal özgürlüklerini ve mahremiyetlerini olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Kamu otoriteleri ise, dünya genelinde, gözetimin sağlık yönetimi açısından faydalarına odaklanmakta, COVID-19 pandemisi sırasında gözetim uygulamalarının uzun vadede yaratabileceği sorunları görmezden gelmektedirler.

Çalışma bu durumu bir sorunsal olarak değerlendirmekte, COVID-19 pandemisiyle mücadelede uygulanan gözetim işlemlerinin pandemi sonrasında kalıcı hale gelmesinin, bireysel özgürlükleri olumsuz etkileyeceğine, gözetimin sıradanlaşmasına ve içselleştirilmesine neden olacağına dikkat çekmektedir. Bu doğrultuda çalışmada, COVID-19 pandemisi sırasında artan gözetim uygulamalarının kişisel mahremiyetlere, demokratik tartışmalara, iletişim ve ifade özgürlüğüne yönelik taşıdığı potansiyel tehditler Michel Foucault'nun Panoptikon kavramsallaştırması ve toplumsal denetim olgusu bağlamında eleştirel bir bakış açısıyla irdelenmiştir. Dünya genelinde COVID-19 pandemisi sırasında kullanılan veri toplama ve gözetim uygulamalarının bireyler

ve toplumlar açısından olası sonuçları ele alınmış, pandemiyle mücadelede farklı devletlerin hangi gözetleme araçlarını kullandıkları ve kullanılan bu tekniklerin pandemi sonrasındaki devamının mahremiyet ve demokrasi açısından sonuçları sorgulanarak gözetimle ilgili farkındalık çalışmalarının önemine değinilmiştir.

1. Gözetim ve Toplumsal Kontrol

Gözetim, ‘etkilemek’, ‘baskı altına almak’, ‘yönetmek’ veya ‘yönlendirmek’ amacıyla birey ve toplumların kişisel bilgilerinin sistemli olarak izlenmesi ve kayıt altına alınması anlamına gelmektedir (Lyon, 2007: 14). Bu bakımdan gözetimin temel amacı izleme ve bilgi toplama yoluyla birey üzerinde baskı yaratmak ve onları yönlendirmek, yönetmektir. Gözetim kavramı denilince akla ilk olarak Fransız düşünür Michel Foucault ve gözetime dayalı toplumsal kontrol konsepti gelmektedir. Foucault’ya göre gözetim, temelde iktidar üreten bir unsurdur ve gözetim esnasında gören görüleni nesneleştirmekte, onun üzerinde baskı oluşturarak gözetlenen davranış değişikliğine zorlamaktadır. Bu bakımdan gözetim, doğası gereği baskıcı olup modern toplumlarda iktidarın bir tür toplumsal denetim aygıtı haline dönüşmüştür (Foucault, 1992). Foucault, gözetime dayalı toplumsal denetim konseptinin 18. yüzyıldan itibaren değişen iktidar anlayışıyla geliştiğini ileri sürmektedir. Ona göre 18. yüzyıl öncesi dönemdeki iktidar anlayışı, baskıya, sindirmeye, bedenleri cezalandırmaya ve bu yolla halkı disipline dayalı bir iktidar anlayışıdır. Bununla birlikte bu iktidar anlayışı 18. yüzyıl sonrası dönemde değişmiş, yerini denetleyici, disipline edici ve normalleştirici bir iktidar anlayışına bırakmıştır (Foucault, 2011: 16- 17).

Foucault, 18. yüzyıl ve önceki dönemlerde var olan baskıya, sindirmeye, bedenleri cezalandırma yoluyla halkı disipline etmeye dayalı iktidar anlayışını, *Hapishanelerin Doğuşu* isimli kitabında 1757 yılında gerçekleştirilen törensel bir cezalandırma işlemi örnek vererek açıklar. Kitapta Foucault, dönemin Fransa Kralı XV. Louis’e, Robert-François Damiens isimli bir adamın başarısız suikast girişimini ve ardından ona yapılan işkenceyi en ince ayrıntısına kadar anlatır. Ona göre, bu cezalandırma sürecinin tamamı görsel bir gösteri olarak tasarlanmış ve meraklı izleyicilerin gözü önünde gerçekleştirilmesi planlanmıştır. Foucault (1992) olayı dönemin gazetelerinden ve tanıklarından aldığı bilgilerle şu şekilde aktarır:

Damiens, 2 Mart 1757’de ‘Paris kilisesinin cümle kapısının önünde, suçunu herkesin karşısında itiraf etmeye’ mahkûm edilmişti; buraya ‘elinde yanar halde bulunan iki libre ağırlığındaki bir meşaleyi taşıyarak, üzerinde bir gömlekten başka bir şey olmadığı halde, iki tekerlekli bir yük arabasında götürülecekti; sonra aynı yük arabasıyla Greve meydanına götürülecek ve burada kurulmuş olan darağacına çıkartılarak memeleri, kolları, kalçaları, baldırları kızgın kerpetenle çekilecek; babasını öldüreceği bıçağı sağ elinde tutacak ve kerpetenle çekilen yerlerine erimiş kurşun, kaynar yağ, kaynar reçine ve birlikte eritilen balmumu ile kükürt dökülecek, sonra da bedeni dört ata çektirilerek parçala tılacak ve vücudu ateşte yakılacak, kül haline getirilecek ve bu küller rüzgâra savurulacaktır (Foucault, 1992: 3)

Bu dehşet verici gösteri planı, olay esnasında yaşanan aksaklıklara rağmen sergilenmiş, burada izleyiciler tüm detayları görmüş ve en önemlisi birbirlerine aktarmışlardır. İşkence sırasında nöbetçi olan Bouton, bu dehşetli ‘gösteriyi’ anılarında şu şekilde aktarmaktadır:

“Kükürt yanıyordu, ancak alev o kadar zayıftı ki, kurbanın sadece elinin üst derisini yakmıştı ve bu oldukça hafif bir yanıktı. Sonra cellat kollarını sıvadı, özellikle bu olay için yapılmış ve yaklaşık bir buçuk metre uzunluğundaki çelik kerpetenleri aldı ve önce kurbanın sağ bacağının baldırından, sonra uyluğundan parçalar kopardı, ardından sağ kolun iki etli kısmı ile kurbanın göğüslerini kopardı. Güçlü, sağlam bir adam olmasına rağmen, cellat işini yaparken oldukça zorlanmıştı... Daha sonra atlara bağlanacak halatlar adamın vücuduna kordonlarla tutturuldu; atlar daha sonra kolların ve bacakların yanına, her bir uzuvda olacak şekilde yerleştirildi... Atlar sert bir şekilde çekildi, her biri bir uzvu dümdüz çekiyordu, her at bir cellat tarafından tutuldu. Çeyrek saat sonra, aynı tören tekrarlandı ve son olarak, birkaç denemeden sonra, atların yönünün değiştirilmesi gerekti, böylece: kollardakiler başa, uylukta kollara doğru çekildi, böylelikle Damien’in kolları eklemelerden kırıldı. Bu işlem başarılı olmadan önce birkaç kez tekrarlandı” (Foucault, 1992: 4-5)

Foucault (1992)’ya göre Damiens’in işkencesinin gösteri şeklinde düzenlenmesinin amacı sadece bu genç suikastçıyı cezalandırmak değildi. Bu gösteri temelde iki nedenle gerçekleştirilmiştir. Bunlardan ilki, mevcut iktidarı değiştirmeye yönelik yapılan bu eylemin bir daha gerçekleşmemesini garanti altına almaktı. İkincisi ise, mevcut iktidarın kaybolan iktidarını yeniden inşa etmesini sağlamaktı. Çünkü Damiens mevcut iktidarı dokunulabilir kılmış, hatta iktidarı yıkmaya teşebbüs etmişti. Bu durumda iktidar, kendi iktidarını halkın gözü önünde yeniden inşa edebilmek için bir gösteriye ihtiyaç duymuştu. Bu bakımdan gösteri, aynı zamanda bir tür

gözdağı konumundaydı. Foucault, 18. yüzyıla kadarki dönemde iktidarların zaman zaman düzenledikleri görsel gösterilerle halkın gözünü korkuttuklarını ve bu yolla onları tahakküm altına aldıklarını belirtmektedir. Ancak Foucault'ya göre bu anlayış 18. yüzyıl sonrasında değişmiştir:

“XVIII. yüzyılın sonuyla XIX. yüzyılın başında, bazı büyük tartışmalara rağmen, cezayı karanlık bir şenlik haline çeviren uygulama yok olmaya yüz tutmuştur. Bu dönüşüm esnasında iki süreç birbirlerine karışmıştır. Bunlar ne tamamen aynı kronolojiye, ne de aynı varlık nedenlerine sahip olmuşlardır. Bir yanda cezanın seyirlik bir unsur olmaktan çıkması vardır. Cezanın törensel yanı karanlığa bürünerek, artık yeni bir usul veya yönetim edimi haline gelme eğilimine girmiştir. Suçun herkesin önünde itiraf edilmesi uygulaması Fransa'da ilk kez 1791'de kaldırılmış, kısa süreli bir geri dönüşten sonra, 1830'da yeniden kaldırılmıştır; kazığa bağlama ise 1789'da ilga edilmiştir; İngiltere için bu tarih 1837'dir.” (Foucault, 1992: 9)

Foucault'ya göre, “azap çektirmenin ortadan kalkması demek sadece seyirlik unsurun silinmesi” anlamına gelmez, bu durum, “aynı zamanda bedenın tutuklanması” sürecini de içeren yeni bir düzeni getirmiştir (Foucault, 1992: 12). Ona göre, “Cezalandırma, bu dayanılmaz duygular sanatından, askıya alınan haklar ekonomisine geçmiştir. Adaletin mahkûmların bedenlerine müdahale etmesi ve ulaşması hâlâ gerekiyorsa da bu, artık çok daha derli toplu kurallara göre olacak ve daha ‘yüksek’ bir amacı hedefleyecektir” (Foucault, 1992: 13).

Bu yeni tutumun etkisiyle, anatomi üzerinde oynayarak azap çektiren celladın yerini *koskoca bir teknisyenler ordusu almıştır*: gözetmenler, hekimler, papazlar, psikiyatrlar, psikologlar, eğitmenler; bunlar yalnızca mahkûmun yanındaki varlıklarıyla, adaletin ihtiyaç duyduğu methüsenayı ona yapmış olmaktadır; beden ve azabın cezalandırmaya yönelik eyleminin nihai amacı olmadığı konusunda ona güvence vermektedirler. Bunun üzerinde durmak gerekir (Foucault, 1992: 13)

Foucault'nun burada önemle üzerinde durulması gerektiğini işaret ettiği husus değişen cezalandırma, kontrol altına alma ve disipline etme yöntemleridir. Ona göre, bu yeni döneme kadar iktidarların müdahale alanı bireylerin bedenleri iken, bu dönemden sonra iktidarın hedefi bireylerin davranış biçimi olmuştur. Foucault'nun bio-iktidar adını verdiği bu iktidar anlayışı bireylerin davranışlarını ıslah etmeyi, “itaatkâr, kurallara, düzene ve kendini kuşatan otoriteye boyun eğmiş, ve otoriteyi içselleştirmiş bireyler” yaratmayı hedeflemektedir (Canpolat, 2005: 101). İtaatkâr bedenler yaratmada ise gözetim ve toplumsal denetim, anahtar kavramlar haline dönüşmüştür. Foucault'nun Jeremy Bentham'ın panoptikon hapishanesinden etkilenerek geliştirdiği gözetim konseptine göre, gözetleme yoluyla modern toplumlarda bireyler üzerinde zihinsel iktidar kurulmaktadır. Panoptikon, İngiliz Filozof Jeremy Bentham'ın abisi Samuel Bentham'ın tasarımından geliştirdiği bir hapishane modelidir. Bu hapishane modelinde halka şeklinde bir yapı, halkaların ortasında ise bir kule bulunmaktadır. Bu kulede bulunan gözetmen veya gözetmenler mahkûmları aynı anda denetleyebilmektedir. Foucault, bu mimari yapıyı şöyle açıklamaktadır:

“Halka şeklinde bir bina ve ortasında bir kule ve kuleden halkanın iç cephesine bakan geniş pencereler. Kuleye bakan bina hücrelere ayrılmıştır. Hücrelerin her biri bina boyunca derinlemesine uzanır. Bu hücrelerin iki penceresi vardır: Biri içeriye doğru açıktır, kulenin pencerelerine denk diğer; diğeri dışarıya bakarak, ışığın bir baştan bir başa hücreyi kat etmesini sağlar. Bu durumda merkezi kuleye bir gözlemci yerleştirmek ve her bir hücreye bir deli, bir hasta, bir mahkûm, bir işçi ya da bir okul çocuğunu kapatmak yeterlidir” (1992: 251).

Panoptikon hapishane modelinde temel ilke, gözetim altında tutulmanın her anının kolaylıkla gözetlenebilir olması ve bu yolla gözetlendiğini bilen üzerinde iktidar kurulmasıdır. Panoptikon konseptinde gözlemci merkezi bir konumda olup tek yönlü olarak gözetlenen sistematiik olarak izlemekte, davranışlarını kayıt altına almaktadır. Panoptikon mantığında bir tür bilgi asimetrisi bulunmaktadır. Gözetmen veya gardiyan gözetlenen görmekte, düzenli olarak onun davranışlarını denetlemekte, gözetlenen hakkında birçok bilgiye sahip olmakta iken; gözetlenen, gözetmenin kendisini gözetleyip gözetlemediğinden bile emin olamamaktadır. Burada belirsizlik gözetleyen tarafından özellikle yaratılmakta, gözetlenen daima gözetlenebiliyor olma şüphesiyle yaşamaktadır. Foucault (1992: 251)'ya göre, görünürlük bir tuzaktır ve temel hedef tutukluda iktidarın otomatik işleyişini sağlayan bilinçli ve sürekli bir görünürlük yaratmaktır:

Herkes kendi yerinde, bir gözetmen tarafından cepheden görüldüğü bir hücreye iyice kapatılmıştır; fakat yan duvarlar bu kapatılmış kişilerin kader arkadaşlarıyla temas kurmalarını engellemektedirler. Görülmekte, ama görememektedir; bir bilginin nesnesidir, ama asla bir iletişim öznesi olamamaktadır. Odasının merkezi kulenin karşısına yerleştirilmiş olması ona eksensel bir görünürlüğü dayatmaktadır; halka binanın bölümlenmesi, bu birbirlerinden iyice ayrılmış hücrelerce yanlamasına bir görünmezlik

getirmektedir. Ve bu durum düzenin güvencesi olmaktadır. Eğer kapalı tutulanlar mahkumlarsa, komplo, toplu kaçış girişimi, yeni suç işleme tasarıları, karşılıklı kötü etkileşim tehlikeleri olmayacaktır; eğer söz konusu olanlar delilerse, karşılıklı şiddet kullanma tehlikesi olmayacaktır; eğer çocuklar söz konusuysa, kopya çekme, gürültü, gevezelik, dalgınlık tehlikesi olmayacaktır. Eğer kapatılanlar işçilerse, kavga, hırsızlık, anlaşma, işi geciktiren, onu daha az nitelikli hale getiren veya kazalara yol açan dalga geçmeler olmayacaktır. Kalabalık, bitişik kitle, çoklu alış verişler yeri, oluşan bireysellikler, ortak etki, bir ayrılmış bireysellikler koleksiyonu lehine olmak üzere iptal edilmiştir. Gardiyanın bakış açısına göre bu kalabalığın yerine, sayılabilir ve denetlenebilir bir çoğulluk geçmiştir; kapalı tutulanların bakış açısından ise, kapalı kapılar ve bakışlar altındaki bir yalnızlık geçmiştir. Panopticon'un büyük etkisi buradan kaynaklanmaktadır: tutukluda, iktidarın otomatik işleyişini sağlayan bilinçli ve sürekli bir görülebilirlik halini yaratmak. Gözetim altında tutmanın, eylemi itibarıyla kesintili olsa bile, sonuçları itibarıyla sürekli olmasını sağlamak; bu mimari aygıtın, iktidarı icra edeninkinden bağımsız bir iktidar ilişkisini yaratan ve destekleyen bir makine olmasını sağlamak; kısacası tutukluların bizzat kendilerinin de taşıyıcısı oldukları bir iktidar durumunun içine alınmalarını sağlamak (1992: 251 - 252).

Foucault, içinde bulunduğumuz dönemdeki iktidarı panoptik gözetime dayalı, denetimci iktidar olarak niteler. Ona göre bu iktidar biçimi, “denetim/cezalandırma ve ödüllendirme gibi mekanizmalar yoluyla bireylerin belli kurallara göre dönüştürülmesini hedefleyen ve direkt bireyler üzerine uygulanan iktidar biçimi”dir (Aktaran, Dolgun, 2008: 105). İktidarın temel hedefi görülmeden görme yoluyla bireylerin zihinleri üzerinde zihinsel tahakküm kurmaktır. Günümüzde iktidarın görülmeden gözetleme ve bu yolla tahakküm kurma politikaları her geçen gün daha da artmaktadır. Özellikle yeni iletişim teknolojilerinin, internet ve sosyal medyanın etkisiyle panoptikon hapishanesinin duvarları tarihte hiç olmadığı kadar genişlemiştir. Yeni iletişim teknolojileri, bireylerin özel yaşamlarının gizliliğinin ihlal edilmesine, kamusal alan ile özel alan arasındaki çizginin giderek bulanıklaşmasına sebebiyet vermiştir. Gary T. Marx (1996) günümüz toplumlarını gözetim toplumları olarak nitelemektedir. Ona göre gözetim, özel yaşamın gizliliğini tarihte hiç olmadığı kadar ihlal etmektedir. Bu durumun oluşmasında yeni iletişim teknolojilerinin etkisi büyüktür. Günümüzde panoptikon her yerdedir.

2. Gözetimin Her Yerdeliği: Süperpanoptikon, Synoptikon ve Omniptikon

Günümüzde gözetim panoptikon hapishanesinin sınırlarını aşmış, panoptikon hapishanesi dijitalleşerek bireylerin günlük yaşam pratiklerinin bir parçası haline dönüşmüştür. Bu bağlamda günümüzde yeni iletişim teknolojilerinin de etkisiyle artan gözetim olgusunu panoptikon kavramı açıklamakta yetersiz kalmıştır. Foucault'nun panoptikon konseptinin ardından yeni iletişim teknolojilerinde büyük gelişmeler meydana gelmiş, bu gelişmeler gözetimin pratiklerinin yaygınlığını ve sıradanlığını tarihte hiç olmadığı kadar genişletmiştir. Toprak ve diğerleri (2009: 146-47)'ne göre günümüz dünyasında,

“Mimari yapının yerini elektronik mimari almıştır. Hemen her köşe başına konulan kameralardan edinilen görüntü kayıtları, cep telefonlarının yaydığı sinyaller, bilgisayar IP numaraları, e-posta takip sistemleri, uzaya fırlatılan uydular aracılığıyla tüm dünya gözetim altında tutulmaktadır. Birkaç yıl öncesinde piyasaya sürülen Googleearth programı ile evinde, oturduğu yerde tüm dünyayı gözetleme olanağına erişebilen “sıradan” bireyler için iktidarın ne denli kapsamlı sistemlere sahip olduğunu düşünmek ürkütücüdür. Bugün teknolojinin ulaştığı bu korkunç nokta ile, bireyin gözetlenmekten korunma olanağı yoktur. Cep telefonu, bilgisayar gibi görece daha yeni ve pahalı ürünler bir yana, televizyon ve hatta radyo dâhil hiçbir teknolojik ürüne sahip olmayan, dahası evinden dışarı adım atmayan bireyler dahi bu enternasyonal gözetim ağına yakalanmışlardır. Isıya duyarlı takip sistemleri ile artık kapalı bir mekân içinde, sözcüğü evde dahi insanların tüm hareketleri rahatlıkla gözetlenebilmektedirler” (Toprak vd., 2009: 146-147)

Yukarıda Toprak ve diğerleri (2009: 146-47)'nin de belirttiği gibi günümüzde denetleme, kontrol altına alma, gözetim ve disipline etme tekniklerinin Foucault'un ardından oldukça değişmiştir. Mark Poster (2008) bu yeni durumu Foucault'dan farklı olarak “süperpanoptikon” kavramıyla açıklamaya çalışmaktadır. Poster (2008)'a göre panoptikon hapishanesindeki gözetim konsepti, yeni iletişim teknolojilerinin etkisiyle artık fiziksel mekândan sanal ortama taşınmıştır. Böyle bir durumda artık fiziksel hücre duvarlarına, pencerelere, gardiyanlara veya kulelere gerek kalmamış, onların yerini bilgisayarlar, yazılımlar ve veri tabanları almıştır. Poster (2008)'a göre:

Disiplin teknikleri artık Foucault'nun düşündüğü şekilde insanları belli bir alanda düzenleme yöntemlerine ihtiyaç duymaz. Elektronik çağda mekânsal sınırlamalar hiyerarşileri kontrol etme üzerindeki sınırlar olarak artık aşılıdır. İhtiyaç duyulan tek şey davranışların izleridir; kredi kartı işlemleri, trafik biletleri, telefon faturaları, kredi başvuruları, sosyal güvenlik dosyaları, parmak izleri, gelir işlemleri, kütüphane

kayıtları, vs. Bu izleri takip ederek, bir bilgisayar, bir insanın bireysel hayatının şaşırtıcı şekilde tam bir resmini verecek bilgileri toplayabilir (Poster, 2008: 109).

Poster (2008)'a göre günümüzde panoptikon artık süperpanoptikona dönüşmüştür. Bauman (2012: 55) ise, süperpanoptikonu, “panoptikon’un sibermekâna taşınmış güncel bir versiyonu olarak” betimlemektedir. Bununla birlikte Bauman (2006: 60)'a göre, süperpanoptikonun panoptikondan en temel farklılığı, süperpanoptikonda bireylerin gözetimin gönüllü katılımcıları olmalarıdır. Panoptikon ile süperpanoptikon arasındaki benzerlik ve farklılıkları değerlendiren Bauman (2006: 60-61)'a göre,

Panoptikon'un ana amacı disiplini sağlamak ve yurttaşlarının davranışını tek bir kalıba sokmaktır; Panoptikon her şeyden önce farklılık, tercih ve çeşitlilik karşısında bir silahtır. Veri tabanı ve onun potansiyel kullanım alanlarının önünde ise böyle bir hedef yoktur. Tam tersine veri tabanını destekleyen ve kullananlar kredi ve pazarlama şirketleridir ve kayıtların, kayda geçirilen insanların güvenilirliklerini, müşteri ve seçici olarak ehil olduklarını onaylamasını, seçmekten aciz olanların zarar verilmekten ya da kaynaklar israf olmadan ayıklandığından emin olmak isterler; aslında veri tabanına dâhil edilmiş olmak kredi verilmeye değer olmanın birinci koşulu, bu yüzden de eğlenceye giriş biletidir. Panoptikon, vatandaşlarını üreticiler ve/veya askerler olarak pençesine alır, onlardan rutin ve tekdüze davranış sergilemesini bekler ve ister; veri tabanı ise güvenilir ve ehil müşterilerini kayda geçirir, hayatlarında kayda değer bir şey olmayan, tüketim oyununu oynamaktan aciz, güvenilmez insanları eler. Panoptikon'un asli işlevi, hiç kimsenin sıkı korunan mekânın dışına kaçmamasını sağlamaktır; veri tabanının asli işlevi ise hiçbir kimsenin uygun vasıfları taşımaksızın ve yanlış izlenimler uyandırarak o alana girmemesini temin etmektir.

Yazara göre, Panoptikon'da fiziksel mekânlar önemliydi ve bu fiziksel mekanların dışına kimse çıkamazdı ancak süperpanoptikondaki veri tabanları panoptikonun aksine, “uygun vasıfları taşımayanların sahtekârlık yoluyla o alana girmemesini temin etmektedir. Bu bakımdan veritabanı hakkınızda ne kadar çok enformasyon içeriyorsa, o kadar çok hareket özgürlüğünüz bulunmaktadır” (Bauman, 2012: 55). Bu doğrultuda süperpanoptikonda gözetim altında olmak, panoptikonda olduğundan daha makbul bir durumdur. Hatta bireyler süperpanoptikon konseptinde sistem tarafından kabul görmek adına gözetimin gönüllü katılımcıları haline dönüşmüşlerdir.

Foucault'nun panoptikon konseptinin ardından gözetim anlayışının değiştiğini belirten düşünürlerden bir diğeri ise Norveçli araştırmacı Thomas Mathiesen (1997)'dir. Mathiesen (1997: 215) de Poster gibi panoptikonun artık güncel durumu açıklamakta yetersiz kaldığını belirterek, panoptikon kavramının yanında synoptikon kavramını önermektedir. Synoptikon “Syn” ve “optic” kelimelerinden türetilmiş bir kavramdır. “Syn” aynı anda anlamına gelirken, “optic” ise görme anlamına gelmektedir. Bu bağlamda synoptikon eş zamanlı görme olarak adlandırılabilir (Mathiesen, 1997: 6). Mathiesen, Foucault'nun kendi döneminin teknolojisi ile durumu açıklamaya çalıştığını ve medyaya gereken önemi vermediğini, içinde bulunduğumuz dönemde, medya yoluyla gözetimin etkisinin arttığını belirtmektedir. Panoptikonda azınlık çoğunluğu izleyip onlar üzerinde zihinsel tahakküm kurmaya çalışırken, synoptikonda hem azınlık çoğunluğu hem de çoğunluk azınlığı gözetleyebilmektedir. Bu bakımda azınlığın çoğunluğu gözetimi panoptikondaki gibiyken; panoptikondan farklı olarak synoptikonda medya aracılığıyla çoğunluk da azınlığı gözetlemekte, özellikle medyatik şahıslara duydukları hayranlık vasıtasıyla kendi düşüncelerini onlarınkiyle eşleştirmektedir (Mathiesen, 2004: 98).

Emanuel Dimas de Melo Pimenta (2010) ise, Foucault ve Mathiesen'in panoptikon ve synoptikon konseptlerini günümüz koşullarına göre yeniden değerlendirmiş ve bu kavramların yerine omnioptikon kavramını önermiştir. Omnioptikon kavramı İngilizce ‘her yerde var olan’ anlamına gelen ve genellikle tanrının her yerdeliğine atıfta bulunan *omnipresence* kelimesi ile ‘görme’ anlamına gelen *opticon* kavramlarından türetilmiş bir terimdir. Pimenta omnioptikonu “her bir insanın diğer bir insanı kontrol ettiği sistem” şeklinde betimlemektedir (Pimenta, 2010: 272). Ona göre omnioptikon ile çoklu gözetim sistemleri ortaya çıkmış, bireyler gözetimin gönüllü katılımcılarına dönüşmüştür. Pimenta'nın omnioptikon konseptine göre, siber ortamda bireyler simetrik bir şekilde birbirini izlemektedir. Panoptikonda gözetim ancak hücreye zorla kapatma ve bu yolla gözetleme söz konusu iken omnioptikonda bireyler gözetimin gönüllü katılımcıları haline dönüşmüşlerdir. Pimenta (2010)'ya göre gözetim artık her yerdedir ve bireyler gözetimin gönüllü katılımcıları haline dönüşmüşlerdir.

3. Sağlık Hizmetleri Yönetimi ve Gözetim İlişkisi

Gözetim ile sağlık hizmetleri yönetimi arasında, her iki etkinliğin doğası gereği, yakın bir ilişki bulunmaktadır. Özellikle halk sağlığı yönetimi açısından gözetim uygulamaları önemli bir kontrol mekanizması konumundadır. Hasta ve hastalıklarla ilgili istatistikî bilgiler, hasta takibi ve tedavi başarı oranları gibi uygulamalarda gözetim

sıklıkla uygulanmaktadır. Tarih boyunca sağlık yönetimi açısından gözetim elde bulunan imkânlar çerçevesinde kullanılmıştır.

Sağlık hizmetleri yönetimi alanındaki gözetimin tarihteki önemli örneklerinden biri 1854 yılında Londra’da baş gösteren kolera salgınında yaşanmıştır. Salgının kökenini tespit ederek salgına son vermeyi hedefleyen Dr. John Snow, salgın haritalama sistemini geliştirmiş, bu yolla kolera salgınına son veremeyi başarmıştır. Modern salgın bilimi epidemiyolojinin kurucularından biri olan Dr. Snow, Londra’nın Soho Mahallesi’nde ortaya çıkan ve kısa sürede yüzlerce kişinin ölümüne sebebiyet veren kolera salgınının kaynağını tespit etmede, günümüzde COVID-19 hastalarıyla teması kişilerin tespitinde kullanılan filyasyon uygulamalarına benzer bir şekilde gözetim yöntemlerini kullanmış, bireylerin günlük yaşam pratikleri, gittikleri yerler ve temasta buldukları kişiler hakkında bilgi toplayarak sonuca ulaşmıştır. Rogers (2013)’a göre, “bu döneme kadar kolera mikropu hava yoluyla bulaştığına inanılmaktaydı. Mikroplar henüz anlaşılammıştı ve Londra, Soho’daki ani ve ciddi kolera salgını tam bir muammaydı. Bu yüzden Dr. Snow, veri gazetecilerinin şimdi sık sık yaptığı bir şeyi yaptı: vakaların haritasını çıkardı”. Bu yolla Dr. Snow, vaka haritalama ve konum belirleme yöntemiyle mahalledeki kolera salgınının merkezini tespit edebildi. Mahalledeki bir su tulumbası salgına sebebiyet vermekteydi ve “pompanın suyuna, kolera bulaşmış bir bebeğin bezinin atılmış olduğu yakındaki bir foseptikten gelen su karışmaktaydı” (Rogers, 2013). Dr. Snow, hastaların tüm kimlik bilgilerinin yanı sıra gittikleri yerleri, günlük faaliyetlerini ve temasta buldukları kişileri tespit ederek bu sonuca ulaşmıştır. Dr. Snow’un salgını vaka haritalarını çıkarma ve konum belirleme yöntemiyle çözmesi sağlık alanındaki gözetim uygulamalarının önemli örneklerinden birini oluşturmaktadır (Tokgöz - Şahoğlu, 2020).

Günümüzde, özellikle teknolojik gelişmelerin de etkisiyle, sağlık yönetimi açısından gözetim neredeyse vazgeçilmez bir unsur haline gelmiştir. Bu yönüyle ele alındığında gözetimin oldukça faydalı bir etkinlik olduğu değerlendirilebilir. Ancak, gözetimin sağlık yönetimine, yöneticilerine ve kamu otoritelerine sağladığı faydalar, gözetim pratiklerinin negatif etkilerinin görmezden gelinmesine de neden olmaktadır. Gözetimin doğası gereği baskıcı ve iktidar kuran bir unsur olduğu gerçeğinin göz ardı edilmesi, önemli toplumsal ve siyasal problemleri de beraberinde getirecektir. Gözetlendiğinin farkında olan insan, davranışlarını kendini gözetleyen normları doğrultusunda değiştirmeyi içgüdüsel olarak isteyecek, kendisi gibi davranmaktan, kendi olmaktan çıkacaktır. Kendini özgürce ifade edemeyecek, bu durum baskıcı ve anti demokratik bir toplum biçiminin gelişmesine sebebiyet verecektir. Bu bakımdan gözetimin sağlık yönetimi açısından yalnızca faydalarına değinmek doğru bir bakış açısı olmayacaktır.

Öte yandan Michel Foucault (1976) verdiği konferansların notlarından oluşan *Toplumun Savunmak Gerekir* isimli çalışmasında, tıp alanının işlevleriyle ilgili ikili bir ayırmadan bahseder. Ona göre tıbbın temel işlevlerinden ilki, bireylerin bedenlerini pratik yöntemlerle tedavi etmektir. İkincisi ise hastalık ve ölümü azaltmak amacıyla nüfusun kontrolünü sağlamak ve sosyal yaşamı düzenlemektir. Bu bakımdan Foucault tıbbi bilgi ile iktidar arasında bir ilişki kurmakta, daha doğrusu tıbbın bir bilme iktidarı olduğunu belirtmektedir. Ona göre “tıp, hem bedeni ve nüfusu, hem organizmayı ve biyolojik süreçleri konu alan ve böylece disiplinci etmenlere ve toplumsal yaşamı düzenleyici etmenlere sahip olan bir bilme-iktidardır” (1976: 259). Foucault, tıp aracılığıyla toplumsal yaşamı düzenleme politikalarına biyo-iktidar adını verir.

Bio-iktidar iki ana biçimde gelişmiştir. İnsan bedenine bir makine olarak yaklaşan birinci biçimi, disiplinci bir iktidardır. Amacı bedeni disipline etmek, yeteneklerini geliştirmek, daha yararlı ve uysal kılmak ve ekonomik denetim dizgeleriyle bütünleştirmektir; ikinci biçimi ise insan bedenine bir doğal tür olarak yaklaşır ve nüfusu düzenleyici bir denetim üzerinde yoğunlaşır. Bio-iktidar kapitalizmin gelişmesinde vazgeçilmez bir unsurdur; çünkü, kapitalizm bedenin üretim sürecine denetimli bir şekilde girmesini ve nüfusun ekonomik süreçlere uygun kılınmasını gerektirir (Keskin, 1996: 121)

Biyo-iktidar bir yandan nüfusun sağlığını korurken; diğer yandan da toplum üzerinde düzenlemelere gitmeye imkân verir. Foucault (1975 akt. Keskin, 1996: 121)’ya göre biyo-politika ise temelde iktidar karşısında uysal bedenler yaratmayı hedefleyen “bedenin işlemlerini titiz bir denetim altına almayı mümkün kılan, bedensel güçlerin aralıksız itaatini sağlayan” bir yaklaşımdır. Biyo-politikanın temelinde ise nüfusun sistemli olarak gözetlenmesi ve kayıt altına alınması yatar.

Esas olarak gözetim mantığıyla halk sağlığı yönetimi arasında simbiyotik bir ilişki bulunmaktadır. Halk sağlığı sistemi gözetimden faydalanırken, sağlık gibi önemli bir konuda insanların yaşamlarına ait birtakım bilgilerin izlenmesi, takip edilmesi, kayıt altına alınması hususları da gözetimin normalleşmesine ve bireyler tarafından kabul görmesine imkân vermektedir. Bu durum gözetimin hem ‘mecbur eden’ hem de ‘fırsat sunan’ yönlerine işaret etmektedir. Fuchs (2011: 111)’a göre, gözetimin iki yönü vardır. Bunlar: “Fırsat veren, mecbur eden yönlerdir”.

Bu doğrultuda gözetim bir yandan birey ve toplumların denetlenmesini ve baskı altına alınmasını sağlarken; diğer yandan da halk sağlığının korunmasına, hastalıkların tespitine, suçluların yakalanmasına hizmet etmektedir (Eşitti, 2013). Bu bakımdan özellikle sağlık alanında uygulanan gözetim faaliyetlerinin yalnızca fırsat sunan yönlerine odaklanmak doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Gözetimin olumsuz yönlerinin de dikkate alınması demokratik ve özgür bir toplum yapısının oluşturulması bakımından oldukça önemli bir husustur.

3.1. COVID-19 Dönemi Gözetimi Uygulamaları: Dünyadan Örnekler

Çin'in Hubei eyaletinin Wuhan kentinde ortaya çıkan ve kısa süre içerisinde tüm dünyayı etkisi altına alan COVID-19 pandemisi, gözetim uygulamalarının tarihte hiç olmadığı kadar yaygınlaşmasına ve sıradanlaşmasına imkân vermiştir. Hastalığın resmi adı olan Covid-19, virüsün İngilizce ismi olan *Coronanın* baş harfleri “C ve O”, *virus* kelimesinin ilk harfleri “V ve İ” ve hastalık anlamına gelen *disease* kelimesinin ilk harfi “D” ile hastalığın ortaya çıktığı yıl olan 2019 yılının kısaltmasının sonucu oluşturulmuştur. Hem temas hem de hava yoluyla bulaşan bu virüs, ortaya çıktığı ilk günden beri bireylerin günlük yaşamlarını büyük ölçüde kısıtlamış, psikolojik, sosyolojik, ekonomik ve siyasal açıdan birçok problemin oluşmasına sebebiyet vermiştir. Sağlık yöneticileri COVID-19 pandemisiyle mücadelede geleneksel sağlık gözetimi yöntemlerine ek olarak bir dizi yeni gözetim tekniğini de uygulamaya başlamışlardır. Özellikle hasta ve hastalarla temaslı kişilerin takibini sağlamak, semptomları belirlemek ve bu kişilerle düzenli iletişim kurmak, gittikleri temasta buldukları konum, kişi ve yerleri belirlemek amacıyla akıllı telefon ve sosyal medya uygulamalarından günümüzde büyük oranda faydalanılmakta, bu yolla bireylerin hareketleri gözetim altına alınmaktadır. Bireylerin COVID-19 kısıtlamalarına uymasını sağlamak için acil durum yönetmelikleri uygulanmaya başlanmış, polis, askeri ve diğer kamu otoriteleri tarafından günlük hareketleri gözetim altına alınmıştır.

Dünyadaki uygulamalara bakıldığında Orwell'in 1984 romanında anlatılanlardan bile daha fazla gözetim tekniğinin kullanıldığı görülecektir. Pandemiyle mücadelede virüsü kontrol altına alma amacıyla öncelikle hastalığın teşhisinin sağlanması, ardından teşhis edilen hastaların gittikleri yerlerin ve temasta bulunduğu kişilerin tespiti ve bu temaslı hastaların 14 gün boyunca karantina altına alınması başvurulan ilk yöntem olarak dünya genelinde benimsenmiştir. Bütün bunların sağlanması ise ancak dijital gözetim yöntemleri mümkün hale getirilmiştir. Pandeminin ilerleyen dönemlerinde virüsün bulaşma zincirini kırabilmek adına gözetim uygulamaları sıklığını ve kapasitesini arttırmış, özellikle akıllı telefonlar kullanılarak bireylerin dijital olarak izlenmesi rutin bir işlem haline dönüşmüştür. Akıllı telefonlar aracılığıyla bireylerin izleri sürülmekte, konum geçmişleri, toplantı geçmişleri, temas geçmişleri, sağlık durumları düzenli olarak kayıt altına alınmaktadır. Birçok ülke COVID-19 pandemisi öncesinde de çeşitli gerekçelerle yüz tanıma sistemleri, yapay zekâ uygulamaları ve büyük verileri gözetim amaçlı olarak kullanmaktaydı. Ancak COVID-19 salgını esnasında yalnızca bu uygulamaların sıklaşmasını sağlamamış aynı zamanda normalleşmesine de sebebiyet vermiştir. Bireyler günümüzde gözetim kaynaklı mahremiyet ihlallerini hayatta kalabilmek adına ikinci plana atmış durumdadır. Bunun farkında olan otoriteler ise, yeni iletişim teknolojileri ve büyük veri kullanımı yoluyla vatandaşların tüm adımlarını, faaliyetlerini ve temaslarını izlemektedir. Vatandaşlar gibi kamu otoriteleri de hali hazırda gözetimin yalnızca olumlu yönlerine odaklanmıştır. Gözetimin sivil haklara, bireysel ve toplumsal özgürlüklere ve demokrasiye yönelik taşıdığı tehditler görmezden gelinmektedir.

Dünyada salgınla ilgili mücadelede uygulanan gözetim tekniklerine bakıldığında, en sık kullanılan yöntemlerin akıllı telefon ve sosyal medya uygulamaları olduğu görülmektedir. Akıllı telefon uygulamaları, gözetim açısından birçok kolaylık sağlamaktadır. Bu uygulamalardan “Pedometer (adım sayar) kullanıcıların adımlarını hesaplamakta ve kayıt altına almakta, Mindbloom, hisleri ölçmekte; Stresscheck endişe farkındalığı yaratmakta, Moodscope ruh halini takip etmekte; Livescan glukoz seviyesini ölçmekte, MealSnap yenilen yiyeceklerin kaydını tutmakta; DigIFit kalp atışını saymakta, My Monthly Cycles menstürel periyod takibi yapmaktadır” (Abend ve Fuchs, 2016: 7'den akt. Tokgöz - Şahoğlu, 2020: 318-319). Tokgöz - Şahoğlu (2020: 319)'na göre, bu uygulamaların “tamamının amacı bedeni izlemek, bedene ilişkin her şeyi sayısal verilere çevirmek, ölçülebilir biçimde görmektir ve her biri katılımcı gözetim uygulamalarıdır.”

COVID-19 Pandemisiyle mücadelede birçok ülke kendi uygulamalarını geliştirmiş ve çoğunlukla vatandaşlarını bu uygulamalar aracılığıyla takip etmektedir. Türkiye'de ‘Hayat Eve Sığar’, Amerika Birleşik Devletleri ve Birleşik Krallık'ta ‘COVID Symptom Study’, Avustralya'da ‘COVIDSafe’, Yeni Zelanda'da ‘FluTracking’, Singapur'da ‘TraceTogether’, Hindistan'da ‘AarogyaSetu’, Almanya, ‘Corona-Warn-App’, Fransa'da ‘StopCovid’, Birleşik Krallık'ta ‘NHS COVID-19’, Bangladeş'te ‘Corona TracerBD’, Brezilya'da ‘Tô de Olho’, Kanada'da ‘COVIDAlert’, Kolombiya'da ‘CoronApp’, Hırvatistan'da ‘StopCOVID-19’, Çekya'da ‘eRouška’, Danimarka'da ‘Smittestop’, Yunanistan'da ‘CovidChecker’, Macaristan'da ‘VirusRadar’, İsrail'de, ‘HaMagen’, Portekiz'de ise

‘Stayaway COVID’ gibi akıllı telefon uygulamaları COVID-19 pandemisiyle mücadelede kullanılmaktadır.

Bunların yanı sıra uydu takip sistemleri aracılığıyla yapılan konum takibi, yapay zeka ve coğrafi konumlandırma uygulamaları, elektronik çit uygulamaları ve elektronik kelepçeler yoluyla karantina altına alma işlemleri, akıllı robot ve dronların kullanımıyla kalabalıkları kontrol altına alma yöntemleri ve veri depolama ve veri analizi yöntemleriyle bilgiye erişme yöntemleri olduğu görülmektedir. Ayrıca hastaların kişisel verileri, günlük pratikleri, hastalık geçmişleri vb bilgilerin toplanarak işlenmesi de gözetim uygulamalarına örnek konumundadır. Massachusetts General Hospital ve Zoe Global Ltd tarafından geliştirilen ve Amerika Birleşik Devletleri ile Birleşik Krallık’ta kullanılan ‘COVID Symptom Study’ sadece üç hafta içerisinde 2.618.862 İngiliz ve Amerikalı bireyden veri toplamıştır (Menni vd. 2020: 1041).

Hastalığın başlangıç yeri olarak kabul edilen Çin’de ise özellikle akıllı dronlar virüsle mücadelede etkin bir şekilde kullanılmaktadır. Çin, ‘yüz tanıma özelliğine sahip’, ‘yakınlaştırma lensleri’, ‘yüksek hoparlörleri’, ‘yüksek çözünürlüklü kameraları’, ‘projektör ışığı’, ‘termal sensörleri’ ve ‘kimyasal spreleri’ bulunan akıllı dronlar geliştirmiş, hastalığın teşhisi, geniş alanların dezenfekte edilmesi, taranması, kalabalık yönetiminin sağlanmasında bu akıllı dronları kullanmaya başlamıştır. Dronlardan halka da seslenilmekte, sokağa çıkan insanlara karşı önlem alınmaktadır. Hatta bu dronlardan yaşlı bir kadına şöyle seslendiği kaydedilmiştir: “Evet teyze, bu drone sizinle konuşuyor. Maske takmadan dolaşmamalısın. Eve gitsen iyi olur ve ellerini yıkamayı unutma!” (D’Amore 2020’den akt. Couch, Robinson & Komesaroff, 2020). Benzer bir görüntüyü Çin Global Times gazetesi twitter sitesinde yayımlamıştır, videoda dronun bir vatandaşa, “Hey, sen, pembe montlu! Neden masken yok?” gibi uyarılar yaptığı görülmektedir. Sadece Çin’de değil, “Batı Avrupa’da Madrid, Paris ve başka şehirlerde drone’lar, korunma kurallarına uymayanlara havadan uyarı için kullanılmaktadır”. Bulgaristan’ın Karadeniz kıyı şehri Burgaz’daki Roman yerleşim bölgelerinde dronlarla vücut ısısı ölçümü yapıldığı belirtilmektedir (Öymen, 2020, Nisan 3)

Birleşik Krallık ve Fransa gibi önemli Avrupa ülkelerinde aşı pasaportu geliştirme çalışmaları devam etmektedir. Özellikle Birleşik Krallık, COVID-19 testleri, yüz tanıma teknolojileri ve ‘sağlık pasaportları’ konusunda hükümet çalışmalarını devam ettirmektedir. The Guardian Gazetesi’nin hükümet yetkililerine dayandırarak yaptığı habere göre, aşı pasaportu oluşturmanın yıllar sürebileceğini ancak uluslararası seyahat edenlerden yetkililerin “NHS akıllı telefon uygulamasını kullanarak Covid aşısı kanıtı ve test durumlarını göstermelerini isteyebileceğini” belirtmektedir (Rawlingson ve Geddes 2021, Nisan 28). Fransa’da ise daha önce reddedilen “Sağlık Kartı” uygulaması bu kez Fransa Ulusal Meclisi’nce 85’e karşı 208 oyla kabul gördü ve bu uygulama ile bireyler artık “toplu etkinliklere katılmak ve belirli mekanlara girebilmek için negatif COVID-19 testi sonucu, aşı belgesi ya da hastalığı kapmışsa iyileştiğini gösteren bir belge beyan etmek zorunlu tutulmaya başlandı” (Euronews, 2021, 12 Mayıs).

İsrail Devleti’nin yasama organı Knesset, İsrail’in İç Güvenlik Hizmetleri gizli servisi Şin Bet’e korona virüsle mücadelede mahkeme kararı olmadan enfekte kişilerin cep telefonları aracılığıyla gözetlenmesine ve bunun sonucunda elde edilen bilgilerin hükümetle paylaşılmasına izin veren yasayı onaylamıştır. The Times of Israeli Gazetesi yazarı Toi Staff (2021, 15 Ocak)’ın haberine göre Sağlık Bakanlığı ile Şin Bet kurumlarının aralarındaki bir anlaşma uyarınca, “Sağlık Bakanlığı Şin Bet’e COVID-19 teşhisi konanların adlarını, kimlik numaralarını ve iletişim bilgilerini göndermektedir. Güvenlik kurumu daha sonra, hasta kişinin cep telefonunun iki metrelik (altı fit) alanda ve 15 dakikadan fazla süreyle hangi cep diğer telefonlarıyla yakın bulunduğunu belirlemek için iki haftalık verileri toplamaktadır. Daha sonra bu hasta kişinin cep telefonuna yakın bulunan kişiler uyarılmakta ve kendi kendilerini karantinaya almaları emredilmektedir.” Yine aynı habere göre “Şin Bet İç Güvenlik Hizmeti, Aralık ve Ocak aylarında, 144.870 enfekte olmuş İsrailinin telefon konum verilerini hastaların izinleri olmadan ve onlara izlendiklerini bildirmeden toplamıştır” (Staff, 2021, 15 Ocak).

COVID-19 önlemleri gerekçe gösterilerek yapılan gözetim uygulamalarından bir diğeri ise geofence teknolojileriyle tasarlanmış “elektronik çit” uygulamasıdır. Özellikle bir coğrafi sınırı tanımlamak için genellikle GPS ve RFID (radyo frekansı tanımlama) kullanılmasıyla gerçekleşen geofence teknolojisi giderek artan bir şekilde koronavirüsle mücadelede kullanılmaktadır. Geofence teknolojisi bir kişi önceden belirlenmiş bir alana girdiği anda uyarı vermektedir. Bu bakımdan akıllı telefonların konum izlemesi verilerinin kullanılması yöntemiyle enfekte olmuş bir kişinin bulunduğu alana girildiğinde uyarı ilgili kişilere ulaştırılmaktadır. Örneğin, Taiwan’da “bu teknoloji ile insanların karantina kurallarını ihlal etmemeleri için ‘elektronik bir çit’ dikilmekte ve bireyler bu çitin dışına çıkmaları durumunda yetkililer bilgilendirilmektedir” (Couch, Robinson & Komesaroff, 2020).

COVID-19 ile mücadelede kullanılan bir diğer gözetim uygulaması ise “bellek haritaları” çıkarma yöntemidir. Örneğin, Çekya Hükümeti tarafından geliştirilen eRouska uygulaması, ülkede yer alan telefon operatörlerinden konum verilerini toplamakta, bir kullanıcının özellikle son beş gün içerisinde zaman geçirdiği yerlerin grafiksel

görünümünü çıkartarak, o kişinin “bellek haritasını” oluşturmaktadır (Couch, Robinson & Komesaroff, 2020). Günümüzde, COVID-19 salgınıyla mücadele etme gerekçesiyle, birçok ülke özellikle yeni iletişim teknolojilerini gözetim amaçlı kullanmaktadır. Elektronik kelepçeler, akıllı saatler, bluetooth özellikli cihazlar, sosyal medya uygulamaları, güvenlik kameraları, elektronik çitler, elektronik bellek haritaları, konum temelli teknolojiler, akıllı telefon uygulamaları, GPS, WIFI, RFID gibi teknolojilerle konum takibi gibi yöntemler bireylerin ve toplumların gözetlenmesine neden olmaktadır. Buna rağmen özellikle kamu otoriteleri gözetim sistemlerinin negatif etkilerini dikkate almamakta, gözetimin ‘mecbur eden’ yönlerinin göz ardı ederek yalnızca ‘mümkün kılan’ yönleriyle ilgilenmektedirler.

3.2. COVID-19 Sonrası Kaygıları ve Direniş

COVID-19 pandemisi nedeniyle dünyadaki pek çok ülke, güçlü demokratik geleneğe sahip olanlar bile, gözetim uygulamalarını kullanmaktadır. Özellikle anti-demokratik ve baskıcı yönetimlerin muhaliflerini taciz etmek, protestoları susturmak, bireyler ve gruplar üzerinde baskı kurmak amacıyla pandemi sırasında kullandıkları gözetim teknolojilerini, pandemi sonrasında da kullanacakları yönündeki kaygılar giderek artmaktadır. Bazı ülkelerde medyada yer alan tartışmalar bu kaygıların haklılığını ortaya koymaktadır. Örneğin İsrail, hastalıkla mücadele etme ve kalabalıkların ateşini ölçme gerekçesiyle yüz tanıma özellikli dronları kullanmakta, termal kameralar ve büyük veri tabanlarına bağlı algoritmalar geliştirerek uygulamaktadır. Ayrıca yine İsrail’in İç Güvenlik Hizmetleri gizli servisi Şin Bet, korona virüsle mücadele gerekçesiyle mahkeme kararı olmadan enfekte kişiler hakkında özellikle cep telefonları aracılığıyla veri toplamaktadır. 2020 Mart ayında İsrail, COVID-19’un yayılmasını izlemek için kullanılan dijital teknolojileri- ki bunlar normalde ISA (İsrail Güvenlik Otoritesi) tarafından kullanılan teknolojilerdir- terörist grupları izlemek için kullanma planlarını duyurmuştur. (França, 2020’den akt. Barriga vd. 2020: 4). Bu tartışmalar pandemi esnasında uygulanan gözetim teknolojilerinin pandemi sonrasında devam edeceğine dair kaygıların artmasına neden olmuştur.

Konu ile ilgili mevcut literatür incelendiğinde ülke yönetimlerinin pandemi ile mücadeleye odaklandıkları, özellikle yönetsel anlamda pandemi sonrasında gözetimin doğuracağı bireysel, toplumsal ve siyasal sorunlara yeterince önem verilmediği görülmektedir. Gothenburg Üniversitesi Demokrasi Raporu 2020’ye göre küresel ölçekte salgını kontrol altına almayı amaçlayan olağanüstü hâl tedbirlerinin demokrasileri olumsuz etkilediği ve en az 82 ülkede demokratik ilerlemelerin durduğunu belirtmiştir (Lührmann vd, 2020’den akt. Barriga vd. 2020: 4). Aynı üniversitenin 2021 yılı demokrasi raporunun COVID-19 Demokrasiyi Riske Atar mı? başlıklı kısmında dünya genelinde otoriterleşme eğilimlerinin hız kazandığı günümüzde 25 ülke ve dünya nüfusunun % 34’ü (2,6 milyar) otoriter rejimlerce yönetildiği belirtilmektedir (Barriga vd. 2020: 4).

İngiltere, Londra merkezli, devlet ve işletmelerce yapılan gizlilik ihlallerini izlemekle yükümlü bir sivil toplum kuruluşu olan Privacy International (PI) COVID-19 salgınıyla mücadelede kullanılan gözetim teknolojilerinin tarihte “eşi benzeri görülmemiş düzeylerde gözetim ve veri kullanımına” sebebiyet verdiğini, pandemi sonrasında bu tedbirlere bir son verilmesi gerektiğini aşağıdaki deklarasyonu ile belirtmektedir:

Teknoloji şirketleri, hükümetler ve uluslararası kuruluşların tümü, Coronavirüs’ün yayılmasını kontrol altına almaya yardımcı olacak önlemleri açıkladı. Bu önlemlerden bazıları, mahremiyetleri ve diğer insan hakları dahil olmak üzere, insanların özgürlüklerine ciddi kısıtlamalar getirmektedir. Eşi görülmemiş düzeylerde gözetim, veri kullanımı ve yanlış bilgilendirme dünya çapında test ediliyor. Bu önlemlerin çoğu, yalnızca acil durumlarda geçici olarak kullanılacak olağanüstü yetkilere dayanmaktadır. Diğerleri, verileri paylaşmak için veri koruma yasalarında muafiyetler kullanır. Bazıları etkili olabilir ve epidemiyologların tavsiyelerine dayanırken diğerleri etkili olmayacaktır. Ancak hepsi geçici, gerekli ve orantılı olmalıdır. Bunları takip etmek çok önemlidir. Pandemi sona erdiğinde, bu tür olağanüstü tedbirlere son verilmeli ve hesap sorulmalıdır (Privacy International, 2021)

Privacy International’ın dışında Uluslararası Af Örgütü (Amnesty International), Alternatif Bilişim, Australian Privacy Foundation, Belgian League for Human Rights (LDH), Big Brother Watch, Bits of Freedom, Campaign for a Commercial-Free Childhood, Center for Advancement of Rights and Democracy (CARD) Center for Digital Democracy, Center for Economic Justice, Freedom House, OpenMedia ve World Wide Web Foundation gibi sayısı yüzün üzerindeki sivil toplum kuruluşu bir deklarasyon yayınlarak, mevcut gözetim sistemlerinin sınırlandırılmasını talep etmiş, “devletlerin virüsü kontrol altına alma çabalarının, genişletilmiş dijital gözetim sistemlerine dayalı yeni bir çağın başlangıcı için kullanılmaması” gerektiğini, hükümetlerden “pandemi ile mücadelede bireyleri ve nüfusları izlemek ve görüntülemek için dijital teknolojilerin kullanılmasının kesinlikle insan haklarına uygun bir şekilde yapılmasını” istemişlerdir. Bahsi geçen sivil toplum kuruluşları, hükümetlerin pandemiyle mücadelede verdikleri kararların gelecekte dünyanın nasıl görüneceğini şekillendireceğini

vurgulayarak onları COVID-19 salgınına, aşağıdaki sekiz koşul karşılanmadığı sürece, dijital gözetimle yanıt vermeye çağırılmaktalar (Amnesty International, 2020, Nisan 2). Bunlar:

1. Pandemiye ele almak için alınan gözetim tedbirleri yasal, gerekli ve orantılı olmalıdır. Söz konusu tedbirler yasalar tarafından sağlanmalı ve uygun halk sağlığı yetkilileri tarafından belirlenen meşru halk sağlığı hedefleri tarafından gerekçelendirilmeli ve bu ihtiyaçlarla orantılı olmalıdır. Hükümetler aldıkları önlemler konusunda, dikkatle incelenebilmeleri ve uygunsuzsa daha sonra değiştirilebilmeleri, geri çekilmeleri veya tersine çevrilmeleri için şeffaf olmalıdır. COVID-19 salgınının ayırım gözetmeyen kitle gözetimi için bir bahane olarak hizmet etmesine izin veremeyiz.
2. Hükümetler izleme ve gözetim güçlerini genişletirse, bu yetkiler zamana bağlı olmalı ve sadece mevcut salgını ele almak için gerektiği kadar devam etmelidir. COVID-19 salgınının süresiz gözetim için bir mazeret olmasına izin veremeyiz.
3. Devletler, sağlık verileri de dâhil olmak üzere kişisel verilerin daha fazla toplanması, saklanması ve bir araya getirilmesinin yalnızca COVID-19 pandemisine yanıt vermek amacıyla kullanılmasını sağlamalıdır. Pandemiye yanıt vermek için toplanan, saklanan ve bir araya getirilen veriler kapsamla sınırlı, pandemiye göre zamana bağlı olmalı ve ticari veya başka herhangi bir amaçla kullanılmamalıdır. COVID-19 salgınının bireyin mahremiyet hakkını ihlal etmek için bir mazeret olmasına izin veremeyiz.
4. Hükümetler, toplanan kişisel verileri toplama, iletim, işleme ve depolamada kullanılan tüm cihazların, uygulamaların, ağların veya hizmetlerin yeterli güvenliğinin sağlanması da dâhil olmak üzere, insanların verilerini korumak için her türlü çabayı göstermelidir. Verilerin anonim olduğu iddiaları kanıtlara dayanmalı ve nasıl anonimleştirildiği konusunda yeterli bilgi ile desteklenmelidir. İnsanların dijital güvenliğinden ödün verilmesine gerekçe olarak “salgına yanıt verme” girişimlerine izin veremeyiz.
5. Büyük veri ve yapay zekâ sistemleri de dahil olmak üzere COVID-19’a müdahale ederken dijital gözetim teknolojilerinin her türlü kullanımı, bu araçların ırksal azınlıklara, yoksulluk içinde yaşayan kişilere, ihtiyaçlar ve yaşanmış gerçeklikleri büyük veri kümelerinde gizlenebilen veya yanlış temsil edilebilen diğer marjinal nüfuslara karşı ayrımcılığı ve diğer hak ihlallerini kolaylaştırma riskini ele almalıdır. COVID-19 salgınının toplumdaki farklı gruplar arasındaki insan haklarından yararlanma boşluğunu daha da artırmasına izin veremeyiz.
6. Hükümetler diğer kamu veya özel sektör kuruluşları ile veri paylaşım anlaşmaları yaparlarsa, bunu yasalara dayandırılmalı, bu anlaşmaların gizlilik ve insan hakları üzerindeki etkilerini değerlendirmek için gerekli bilgileri yazılı olarak, varsayılan hükümler, kamu gözetimi ve diğer güvenlik önlemleri ile kamuya açıklaması gerekmektedir. Hükümetler COVID-19 ile mücadele çabalarına katılan işletmelerin insan haklarına saygı duyduğundan emin olmak ve herhangi bir müdahalenin ticari çıkarlardan korunmasını sağlamak için gerekli özeni göstermelidir. COVID-19 salgınının, hükümetlerin üçüncü taraflarla topladığı ve paylaştığı bilgiler için insanları karanlıkta bırakacak bir mazeret olmasına izin veremeyiz.
7. Herhangi bir müdahale, hesap verilebilir önlemleri ve kötüye kullanıma karşı korumayı içermelidir. COVID-19 ile ilgili artan gözetim çabaları, güvenlik veya istihbarat teşkilatları alanına girmemeli ve uygun bağımsız organlar tarafından etkin gözetim altında tutulmalıdır. Ayrıca bireylere veri toplamak, bir araya getirmek, saklamak ve kullanmak için COVID-19 ile ilgili önlemleri bilme ve bunlara karşı çıkma fırsatı verilmelidir. Gözetime tabi tutulan bireylerin etkili hukuk yollarına erişimi olmalıdır.
8. Veri toplama çabalarını içeren COVID-19 ile ilgili müdahaleler, ilgili paydaşların, özellikle halk sağlığı sektöründeki uzmanların ve marjinal nüfus gruplarının özgür, aktif ve anlamlı katılımı için araçlar içermelidir (Amnesty International, 2020, Nisan 2).

Yukarıda da belirtildiği gibi Uluslararası Af Örgütü ile diğer sivil toplum kuruluşlarının da ortak kaygısı COVID-19 salgının ardından gözetim uygulamalarının devam edeceği yönündedir. COVID-19 salgını sırasında kullanılan gözetim uygulamaları aynı zamanda gözetimin normalleşmesine, sıradanlaşmasına ve bireyler tarafından gözetimin içselleştirilmesine neden olmaktadır. Bu durum gözetim kültürünün giderek yaygınlaşmasına da sebebiyet vermektedir.

Sonuç

Bu çalışma COVID-19 pandemisi sırasında gerçekleştirilen gözetim uygulamalarını Foucault'nun panoptikon kavramsallaştırması ve toplumsal denetim sorunsalı bağlamında eleştirel bir bakış açısıyla incelemiştir. Çalışmada gözetim anlayışının Foucault'nun ardından yeni iletişim teknolojileriyle birlikte değişip dönüştüğü vurgulanmış, panoptikonun artık bu yeni gerçekliği tanımlamada yetersiz kaldığı, bunun yerine veya yanı sıra süper-panoptikon, sinoptikon ve omniptikon gibi kavramların geliştirildiği vurgulanmıştır. Çalışmada özellikle COVID-19 pandemisi sırasında uygulanan gözetim tekniklerinin pandemi sonrasında da uygulanmaya devam edilmesinin, önemli toplumsal sorunlar doğuracağı belirtilmiştir. Çalışmada pandemiyle mücadelede kullanılan gözetim sistemlerinin dünyadaki örnekleri incelenmiş, dünya genelinde gözetimin sıklıkla uygulanmasının bireylerin nazarında bu uygulamaların normalleştirilmesine, sıradanlaşmasına ve içselleştirilmesine neden olabileceği vurgulanmıştır.

COVID-19 Pandemisi sonrası gözetimin kalıcı bir hale gelmesi ve normalleşmesi, insan hakları, bireysel mahremiyetler ve demokratik toplum ideali açısından önemli riskler doğurmaktadır. Çünkü gözetim doğası gereği baskıcıdır ve gözetlendiğinin farkında olan bireyler kendilerini rahatça ifade edememekte, davranışlarını kendini gözetleyenin normları doğrultusunda değiştirme eğiliminde bulunmaktadır. Bu durum bireylerin kendi kendilerinin gardiyanı haline dönüşmesine ve kendi kendine oto-sansür uygulamasına neden olmaktadır. Bireylerin özgür olması ve kamusal alanda fikirlerini özgürce ifade edebilmeleri için bireysel mahremiyetlerinin ve iletişim mahremiyetlerinin korunması önemli bir zorunluluktur. Pandemi sırasında kullanılan gözetimin sürekliliği ve her yerdeliği, tıpkı tanrının her yerdeliği gibi, bireyin gözetimi içselleştirmesine ve bireyin kendi kendinin gardiyanı olmasına neden olacaktır. Gözetimin günlük bir rutin haline dönüşmesi, Orwel'in 1984 isimli kitabında bahsettiği baskıcı distopik bir dünyanın gerçekleşmesi gibi tehditleri de bünyesinde taşımaktadır. Bu doğrultuda Covid 19 salgısını sırasında uygulanan gözetim sistemlerinin uzun süreli etkilerinin tespit edilerek birey ve toplumların bu husus hakkında bilgilendirilmesi, gözetim bağlamında dijital okur-yazarlık düzeylerinin artırılması, hükümetlerin konu ile ilgili yasal düzenlemeler ve etik kodlar oluşturması gerekmektedir.

Referanslar

- Amnesty International. (2020, Nisan 2). Joint civil society statement: States use of digital surveillance technologies to fight pandemic must respect human rights. Alıntı yeri: Amnesty International Kurumsal Websayfası: <https://www.amnesty.org/download/Documents/POL3020812020ENGLISH.pdf> (4 Nisan 2020)
- Barriga A.C., Martins A.F., Simões M.J., Faustino D. (2020) The COVID-19 pandemic: yet another catalyst for governmental mass surveillance? *Soc Sci Humanit Open*. 2:100096. <https://doi.org/10.1016/j.ssaho.2020.100096>
- Bauman, Z. (2006). Küreselleşme: Toplumsal Sonuçları, (Abdullah Yılmaz Çev.), İkinci Baskı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Bauman, Z. (2012). Yasa Koyucular ve Yorumcular, K. Atakay (çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Canpolat, N. (2005). Bilginin Arkeoloğu; Michel Foucault. N. Rigel, G. Batuş, G. Yücedoğan, ve B. Çoban, (hızl). (2005). *Kadife Karanlık: 21. Yüzyıl İletişim Çağını Aydınlatan Kuramcılar*. 2. Baskı. İçinde. İstanbul: Su Yayınevi.
- Couch, D. L., Robinson, P. & Komesaroff, P. (2020). Couch, D. L., Robinson, P. & Komesaroff, P. (2021). COVID-19—Extending Surveillance and the Panopticon. *Bioethical Inquiry*. <https://doi.org/10.1007/s11673-020-10036-5>. 17, 809–814
- Dolgun, U. (2008). Şeffaf Hapishane Yahut Gözetim Toplumu, Ankara: Ötügen Yayıncılık
- Eşitti, Ş. (2013). Gözetim Toplumunda Sinoptikon ve Sosyal Medya. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İletişim Bilimleri Anabilim Dalı
- Euronews (2021, Mayıs 12). Fransa'da toplu etkinlikler için istenecek 'sağlık kartı' uygulaması meclisten geçti. <https://tr.euronews.com/2021/05/12/fransa-da-toplu-etkinlikler-icin-istenecek-sagl-k-kart-uygulamas-meclisten-gecti> (15 Mayıs 2021)
- Foucault, M. (1992). *Hapishanenin Doğuşu*. (M. A. Kılıçbay, Çev.). Ankara: İmge Kitabevi
- Foucault, M. (2011) *Özne ve İktidar*. 3. Baskı. I. Ergüden ve O. Akinhay (çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Fuchs, C. (2011). How to define surveillance? *MATRIZES*. 5 (1): 109-133.
- Keskin, F. (1996). “Foucault’da Şiddet ve İktidar”, *Cogito 1996 Kış-Bahar*, Sayı 6-7. S. 117 – 122.
- Lyon D. (2006). 9/11, Synopticon, and Scopophilia: Watchin and Being Watched. *The Politics of Surveillance and Visibility*. İçinde. D. K. Haggerty ve R. V. Ericson. (Ed.) Toronto: University of Toronto Press.
- Lyon, D. (2007). *Surveillance Studies: An Overview*. Cambridge: Polity
- Marx, G. T. (1996, Ocak). Privacy and Technology. Alınan yer: <https://web.mit.edu/gtmarx/www/privantt.html> (1 Mayıs 2021)
- Mathiesen, T. (1997). The Viewer Society: Michel Foucault’s “Panopticon Revisited”. *Theoretical Criminology*. Vol. 1 No. 2
- Mathiesen, T. (2004). *Silently Silenced Essays on the Creation of Acquiescence in Modern Society*. Winchester: Waterside Press
- Mattelard, A. (2012). *Gözetimin Küreselleşmesi; Güvenileştirme Düzeninin Kökeni*. O.Gayretli, ve E. Karacan (çev). İstanbul: Keldeon
- Menni, C., A. Valdes, M. Freidin, et al. 2020. Real-time tracking of self-reported symptoms to predict potential COVID-19. *Nature Medicine* 26: 1037–1040
- Öymen, E. E. (2020, Nisan 3). Korona’ya karşı robot, teletıp, drone. *Dünya Gazetesi*. Alıntı yapılan yer: <https://www.dunya.com/kose-yazisi/koronaya-karsi-robot-teletip-drone/466731> (2 Mayıs 2021)
- Pimenta, E. (2010). Low Power Society, Continuous Hyperconsumption And The End Of The Medium Class İn A Hyperurban Planet. 3. *Elektronik Baskı*. Londra: ASA Art and Technology UK Limited
- Poster, M. (2008). *Foucault, Marksizm ve Tarih*. Feride Güder (çev.). İstanbul: Otonom
- Privacy International. (2021, Mayıs 1). Fighting the Global COVID-19 Power-Grab From: Privacy International Official Website: <https://privacyinternational.org/campaigns/fighting-global-covid-19-power-grab>
- Rawlingson, K. and Geddes, L. (2021, Nisan 28). NHS app will be used as Covid ‘vaccine passport’ for foreign travel. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/world/2021/apr/28/covid-nhs-app-will-be-used-as-vaccine-passport-for-foreign-travel> (2 Mayıs 2021)
- Rogers, S. (2013). John Snow’s data journalism: the cholera map that changed the world. Alıntılanan yer: <https://www.theguardian.com/news/datablog/2013/mar/15/john-snow-cholera-map> (2 Mayıs 2021)
- Staff, T. (2021, 15 Ocak). Coronavirus patients’ info given to Shin Bet without their knowledge. *The Times of Israel*. <https://www.timesofisrael.com/coronavirus-patients-info-given-to-shin-bet-without-their-knowledge/>
- Tokgöz - Şahoğlu, C. (2020). COVID-19 ile Mücadelede Kurumsal Gözetimin Kurumsallaşması. *Kültür ve İletişim*, 23 (2) (46), 310-341 . DOI: 10.18691/kulturveiletisim.739277
- Toprak, A., Yıldırım, A., Aygül, E., Binark, M., Börekçi, S. ve Çomu, T. (2009). *Toplumsal Paylaşım Ağı Facebook: “Görülüyorum Öyleyse Varım!”*. 1. Basım. İstanbul: Kalkedon Yayınları